

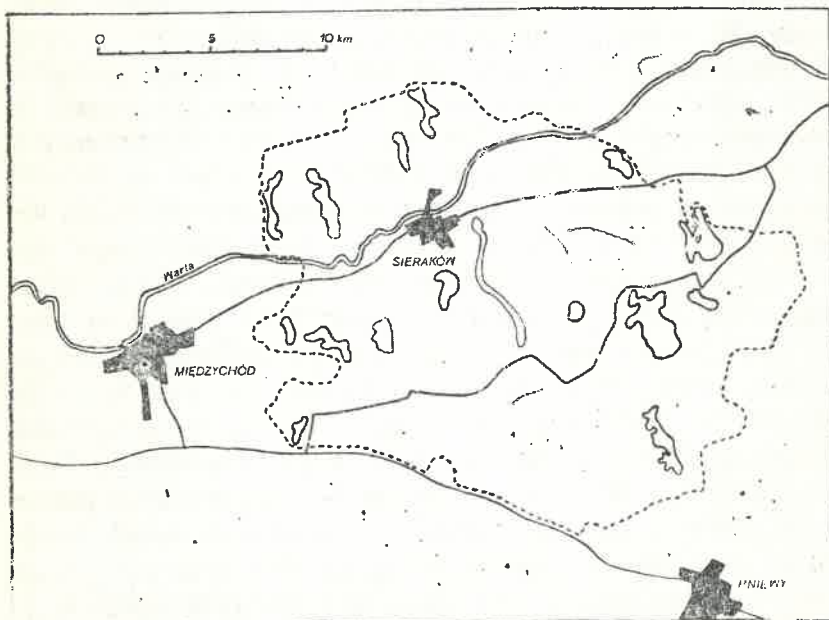

Krzysztof Kasprzak

**UTWORZENIE I PROBLEMY OCHRONY
SIERAKOWSKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO
THE CREATION AND PROTECTION PROBLEMS
OF THE SIERAKOWSKI LANDSCAPE PARK**

Wstęp. Parki krajobrazowe, wraz z parkami narodowymi, rezerwatami przyrody i obszarami chronionego krajobrazu, tworzą krajowy system obszarów chronionych, jako układ przestrzenny wzajemnie uzupełniających się form ochrony przyrody. W województwie poznańskim, podobnie jak w całej Wielkopolsce, dotychczasowa działalność gospodarcza spowodowała ogromne przekształcenia terenu i dewastację wszystkich walorów przyrodniczych. Tworzenie parków krajobrazowych jest jedną ze szczególnych form ochrony przyrody, głównie ze względu na jednoczesną ochronę wartości przyrodniczych, historycznych i kulturowych w celu ich zachowania i popularyzacji w warunkach racjonalnego gospodarowania. Ochrona krajobrazu w formie parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu jest w woj. poznańskim bardzo opóźniona, co spowodowane zostało niewielkim zainteresowaniem tą formą ochrony w latach ubiegłych. Dopiero w 1988 r. utworzony został Lednicki Park Krajobrazowy, a w 1991 r. Sierakowski Park Krajobrazowy. W ciągu najbliższych 2—3 lat planuje się jeszcze utworzenie w woj. poznańskim w obecnych granicach kolejnych 2—3 parków krajobrazowych. Zakończone zostanie także prawne uregulowanie wydzielenia obszarów chronionego krajobrazu, które jak dotąd formalnie w woj. poznańskim nie zostały utworzone.

Położenie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Park ten, powstały z potrzeby ochrony najbardziej atrakcyjnych krajobrazowo północno-zachodnich części woj. poznańskiego, stanowi najcenniejszą z przyrodniczego punktu widzenia część regionu turystycznego naszego województwa, zwaną Pojezierzem Międzychodzko-Sierakowskim. O krajobrazowej atrakcyjności tego terenu decyduje głównie urozmaicona polodowcowa rzeźba terenu ze wzgórzami morenowymi, głębokimi dolinami, licznymi strumieniami i jeziorami, rozległymi powierzchniami leśnymi oraz interesującymi zabytkami kultury. Park położony jest w regionie Pradoliny Noteci-Warty, głównie we wschodniej części subregionu Pojezierze Sierakowskie i częściowo w subregionach Międzyrzecze Warciańsko-Noteckie i Dolina Dolnej Warty. Obszar Pojezierza Sierakowskiego stanowi wysoczyzna morenowa rozcięta przez wody subglacjalne w okresie fazy

Ryc. 1. Sierakowski Park Krajobrazowy.
Fig. 1. The Sierakowski Landscape Park.

poznańskiej ostatniego zlodowacenia bałtyckiego (około 15 tys. lat temu) z dwoma układami rynien w kierunku północ-południe oraz południowy-zachód — północny-wschód. Rzeka Warta rozcina obniżenie Doliny Dolnej Warty ze wschodu na zachód i swym korytem wyznacza południową granicę Międzyrzecza Warciańsko-Noteckiego. Szczególnie charakterystyczną cechą rzeźby terenu są tutaj terasy pradoliny rzeki Warty. Północna granica Parku sięga do podnóża wydm Międzyrzecza Warciańsko-Noteckiego.

Park, obejmujący powierzchnię 30.413 ha, położony jest w zachodnio-północnej części woj. poznańskiego na terenie gminy Sieraków (14.980 ha), Chrzypsko Wielkie (8.433 ha), Kwilcz (6.400 ha) i Pniewy (690 ha). Wynikające z uwarunkowań przyrodniczych proponowane naturalne granice Parku wykraczają jednak poza teren woj. poznańskiego, obejmując także niewielkie obszary w gminie Wronki (2.600 ha), w woj. pilskim i w gminie Międzychód (650 ha) w woj. gorzowskim. Rolę otuliny Sierakowskiego Parku Krajobrazowego od północy, wschodu i południa pełnić będą obszary chronionego krajobrazu, wyznaczone w wojewódzkim systemie ochrony przyrody, spójnym z systemem ogólnokrajowym. Z prawnego punktu widzenia niezbędne jest jednak utworzenie tych obszarów na mocy zarządzenia lub rozporządzenia wojewody, bowiem obecnie bez takiego aktu prawnego są one wyłącznie propozycją planistyczną bez konsekwencji prawnych.

Podstawowa charakterystyka przyrodnicza. Sierakowski Park Krajobrazowy obejmuje obszar o bardzo unikalnych i cennych elementach środowiska przyrodniczego. Indywidualne cechy krajobrazowe wyrażone są bardzo zróżnicowaną rzeźbą terenu, zwłaszcza głęboko wciętymi w podłoże dolinami rynnowymi, często zajętymi przez jeziora oraz rozległymi powierzchniami leśnymi. Szczególnie charakterystyczną cechą rzeźby Parku są gliniaste ostańce wysoczyznowe zajęte przez uprawy rolne i osadnictwo lub porośnięte kępami lasów. W południowej części Parku w obniżeniach występują bardzo liczne niewielkie

zatorfione zagłębienia bezodpływowe. Wśród powierzchni leśnych na uwagę zasługują zwłaszcza okazałe buczyny oraz lasy w rynnach jezior i na terasach rzeki Warty. W obecnym użytkowaniu gruntów Parku szczególnie duże powierzchnie zajmują grunty orne (46,8% powierzchni Parku), następnie tereny leśne (32,6%), tereny zabudowane i drogi łącznie z terenami miasta Sierakowa (7,8%), wody powierzchniowe (7,4%) i użytki zielone (5,4%).

Krajobraz polodowcowy Parku urozmaicony jest licznymi jeziorami (jeziorność około 8%) rynnowymi i owalnymi jeziorami moreny dennej, z których wiele połączonych jest ze sobą i z rzeką Wartą strumieniami. Łącznie w granicach Parku występują 63 jeziora o powierzchni powyżej 1 ha. Pod względem powierzchni największe jest jezioro Chrzypskie (323 ha), natomiast najgłębsze jest jezioro Śremskie (49 m). Przeważają jeziora o znacznie zaawansowanych procesach eutrofizacji, jednak okresowo niektóre jeziora (Śremskie, Białokoskie) wykazują wiele cech charakterystycznych dla czystych jezior mezotroficzych. Spośród licznych cieków do najbardziej malowniczych pod względem krajobrazowym należy dolina rzeki Lutomki. Natomiast pod względem przyrodniczym, m. in. z uwagi na występowanie rzadkich zespołów organizmów wodnych najbardziej interesujący jest Potok Białokoski, łączący jezioro Białokoskie z jeziorem Chrzypskim. Potok ten swym wyglądem przypomina cieki górskie, bowiem na odcinku 3,5 km tego potoku spadek terenu wynosi aż 38 m.

Różnorodność krajobrazowa Parku ma swój wyraz przede wszystkim w aspekcie florystycznym i fitosocjologicznym. Obok wód powierzchniowych właśnie bogactwo bardzo zróżnicowanej gatunkowo roślinności stanowi o unikalnych walorach tego obszaru. Na terenach Parku lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie stwierdzono dotąd występowanie ponad 170 zbiorowisk roślinnych. Wymienić należy głównie bory sosnowe i mieszane oraz dąbrowy Puszczy Noteckiej i doliny Warty, łągi dolin cieków i rynien polodowcowych, grądy i buczyny na wysoczyznach. Bory sosnowe i lasy bukowe zajmują w Parku wśród zbiorowisk

leśnych największą powierzchnię. Buk, występujący na Pojezierzu Sierakowskim przy wschodniej granicy swego zasięgu jest składnikiem żyznej i kwaśnej buczyny niżowej porastających strome zbocza rynien polodowcowych i pagórków morenowych oraz lasów bukowych nawiązujących do grądów. Rządziej na terenie Parku występują lasy dębowo-grabowe, bowiem większość siedlisk tych lasów zajęta została pod uprawy. Z siedliskiem wilgotnych rynien polodowcowych oraz brzegów jezior i cieków związane są łągi, np. wiązowo-jesionowe i olszynowo-jesionowe oraz zaroślowe łągi wierzbowo-topolowe, a także oles. Niewielkie powierzchnie zajmują poza tym świetliste dąbrowy. W całości stwierdzonej dotąd flory Parku około 12% stanowią gatunki rzadkie i bardzo rzadkie; wiele z nich podlega całkowitej lub częściowej ochronie, a kilka należy do grupy gatunków roślin wymierających i zagrożonych w naszym kraju.

Rezerваты przyrody. Najcenniejsze pod względem przyrodniczym obszary Parku objęte zostały już wcześniej ochroną jako rezerваты przyrody:

1) Rezerwat „Czaple Wyspy na Jeziorze Kłosowskim”: rok utworzenia 1957; obejmuje dwie wyspy na jeziorze. Celem powołania rezerwatu jest ochrona miejsc lęgowych rzadkich gatunków ptaków, w szczególności kani czarnej, sokoła wędrownego i kormorana. Wyspy porasta świetlista dąbrowa z domieszką sztucznie sadzonej sosny.

2) Rezerwat „Buki nad Jeziorem Lutomskim”: rok utworzenia 1958; ciągnie się na długości około 3 km wąskim pasem o szerokości 100—200 m wzdłuż południowo-zachodnich brzegów rynnowego jeziora Lutomskiego. Utworzony w celu zabezpieczenia ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych fragmentu najlepiej zachowanego w tej części kraju lasu bukowego o cechach zespołu naturalnego. Spotykane są buki o wymiarach 5—6 m obwodu w pierśnicy i w wieku około 300 lat. W domieszce występuje około 100-letni dąb szypułkowy. W części rezerwatu przylegającej do jeziora spotykane są olchy czarne w wieku około 130 lat. Występująca w rezerwacie sosna

wprowadzona została sztucznie na zbyt bogate dla siebie siedlisko. Rezerwat uważany jest za jeden z najbardziej atrakcyjnych pod względem turystycznym rezerwatów w woj. poznańskim.

3) Rezerwat „Cegliniec”: rok utworzenia 1960; chroni fragment lasu sosnowego na siedlisku boru mieszanego świeżego ocalałego z klęski gradacji strzygonii choinówki, która w latach 1922—1924 nawiedziła teren całej Puszczy Noteckiej. W rezerwacie dominuje drzewostan sosnowy w wieku około 140—150 lat z domieszką brzozy brodawkowatej w wieku około 80 lat.

4) Rezerwat „Mszar nad Jeziorem Mnich”: rok utworzenia 1967; rezerwat graniczy z jeziorem Mnichym. Celem ochrony jest zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych zbiorowiska roślin bagiennych oraz torfowiska przejściowego wykształconego na jeziorze częściowo o charakterze dystroficznym, a także procesów związanych z ewolucją ekosystemu torfowiska.

Na terenie Parku spotykane są także liczniej i częściej niż w innych miejscach województwa interesujące pojedyncze obiekty przyrodnicze, np. samotne drzewa okazałych rozmiarów, aleje, grupy drzew, chronione jako pomniki przyrody. Szczególnie często występują one w zabytkowych parkach podworskich.

Wartości kulturowe. Teren Sierakowskiego Parku Krajobrazowego od najdawniejszych czasów był zasiedlony przez człowieka, czego świadectwem są liczne zachowane stanowiska archeologiczne (grodziska, cmentarzyska). W wielu miejscowościach Parku znajduje się szereg bardzo cennych obiektów sakralnych, np. późnogotycki kościół św. Wojciecha z 1600—1609 roku w Chrzypsku Wielkim, późnobarokowy kościół św. Andrzeja i NMP Wspomożenia Wiernych z 1753—1762 roku w Lutomiu, późnorenesansowy kościół NMP Niepokalanie Poczętej z 1625—1639 roku w Sierakowie. W Sierakowie znajdują się także najcenniejsze zabytki budowli świeckich, np. pozostałości dawnego zamku Opalińskich z XVII wieku, XIX-wieczna i se-

cesyjna z początków XX wieku zabudowa rynku. Do znacznych wartości kulturowych Parku, mających poza tym określoną funkcję przyrodniczą w krajobrazie, należą także parki podworskie, licznie występujące zwłaszcza na obszarze gminy Sieraków i Chrzypsko Wielkie. Wszystkie parki podworskie, założone głównie w XIX wieku, powstały jako układy krajobrazowe powiązane swoją kompozycją przestrzenną z miejscową szatą roślinną i urozmaiconą rzeźbą terenu. Zdecydowana większość parków, z wyjątkiem parku w Sierakowie, jest zaniedbana i bardzo zdegradowana. Zagrożone są zwłaszcza ocalałe fragmenty starodrzewów, głównie z powodu braku należytej opieki i przeprowadzania zabiegów pielęgnacyjnych oraz najczęściej wadliwej gospodarki odpadami płynnymi i stałymi w najbliższej okolicy parku.

Problemy ochrony walorów Parku. Ustawa z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody wprowadziła wymóg sporządzania m. in. dla parków krajobrazowych planu ochrony, będącego planem obszaru funkcjonalnego w rozumieniu ustawy o planowaniu przestrzennym. Celem takiego planu jest stworzenie realnych i prawnie zagwarantowanych podstaw zapewniających możliwie jak najskuteczniejszą ochronę obszarów szczególnie wartościowych pod względem przyrodniczym i kulturowym. Szczególnie ważnym zagadnieniem dla opracowania podstaw planu ochrony jest potrzeba syntetycznego spojrzenia głównie na zasoby przyrodnicze, uwzględniając rozmiar dynamiki zmian wywołanych przez współczesną i dawną działalność człowieka. W przypadku parków krajobrazowych pytanie o sposób realizacji ochrony, zwłaszcza w sytuacji pogłębiającego się kryzysu ekonomicznego kraju, nabiera obecnie szczególnej wymowy. Ustawa z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody (art. 24 ust. 2) zapewnia bowiem pozostawienie w gospodarczym wykorzystaniu gruntów rolnych i leśnych oraz innych nieruchomości znajdujących się w granicach parku krajobrazowego. Ten niełatwy problem pogodzenia sprzecznych często interesów zbiega się z koniecznością pozyskania dla zadań ochrony parków krajobrazowych społeczności lokalnych, a

zwłaszcza właścicieli i użytkowników tych terenów w celu uczynienia z nich współwykonawców ochrony.

Sierakowski Park Krajobrazowy jest ważnym obiektem turystyczno-wypoczynkowym. Tereny Parku od lat wykorzystywane są w tym celu przez mieszkańców Wielkopolski, a w ostatnich latach coraz częściej i liczniej przez mieszkańców krajów zachodnich. Niezbędne jest więc uwzględnienie w planie ochrony parku także zagadnień turystyczno-wypoczynkowych. Podstawowym założeniem przy formułowaniu koncepcji turystycznego zagospodarowania parku krajobrazowego musi być realizacja głównego celu Parku – ochrona zasobów przyrody i krajobrazu. W tym zakresie dla potrzeb planu ochrony parku niezbędne jest wykorzystanie w fazie założeń dla planu danych określonych generalną koncepcją dotyczącą strategii i kierunków zagospodarowania turystycznego:

- 1) uwarunkowania rozwoju turystyki w Parku,
- 2) ustalenia strategii i kierunków turystycznego rozwoju Parku.

W obecnej sytuacji ekonomicznej kraju i zmiany szeregu przepisów prawnych ma to zasadnicze znaczenia dla możliwości nie tylko konstrukcji teoretycznej planu ochrony, ale jego późniejszej praktycznej realizacji. Podstawą jest zwłaszcza istniejąca struktura własności gruntów i związane z nią pochodne, np. możliwość dostępności gruntów dla celów ochrony Parku oraz zagrożenia niewłaściwym ich zagospodarowaniem. W planie zagospodarowania Parku i jeszcze wcześniej — w planie jego ochrony, niezbędne jest określenie rezerw przestrzennych. Byłyby to przykłady ofert terenowych dla realizacji inwestycji różnych inwestorów, głównie związanych z funkcją parku, nie kolidujących z zadaniami ochronnymi. Jednocześnie będą to źródła dochodów niezbędnych dla utrzymania i zagospodarowania parku. Najlepsze dla takich celów byłyby tereny obojętne dla założeń parku, wyznaczone drogą odpowiedniej delimitacji obszaru. Przeprowadzenie szczegółowej klasyfikacji terenów wykorzystania gospodarczo-inwestycyjnego na terenie Parku pozwoli na stworzenie szansy uniknięcia w przyszłości

konfliktów między ochronnymi zadaniami parku a prowadzoną działalnością gospodarczą. Umożliwia bowiem określenie terenów jako pewnego rodzaju gruntów wymiennych dla rekompensaty właścicielom za grunty wymagające zajęcia pod realizację związane z zagospodarowaniem i ochroną zasobów parku.

Kompleksowa ochrona środowiska z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań technologicznych i technicznych stanowi musi zasadniczy element planu ochrony parku, poprzedzonego szczegółową inwentaryzacją przyrodniczą na obszarze parku, oraz wszystkich lokalnych działań gospodarczych. Głównym problemem jaki obecnie napotyka ochrona przyrody jest potrzeba znalezienia takich rozwiązań, które zadowolilyby zarówno samorządy lokalne, jak i służby ochrony środowiska i ochrony przyrody. Dla ochrony żywych zasobów przyrody niezbędne są działania prowadzone nie tylko na terenach chronionych, które łącznie zajmują niewielką powierzchnię na terenie kraju, ale na wszystkich terenach i w wielu dziedzinach gospodarki. Podstawowym warunkiem zachowania różnorodności przyrodniczej każdego regionu są następujące działania:

- 1) tworzenie terenów chronionych o dużych powierzchniach zapewniających możliwość życia gatunkom wymagającym dużych przestrzeni,
- 2) powiązania wszystkich terenów chronionych w jedną całość funkcjonalną dzięki zachowaniu lub odtworzeniu korytarzy ekologicznych,
- 3) ochrony powierzchni lasów przed zniszczeniem przez zanieczyszczenia atmosferyczne.

Dla zapewnienia realności i merytorycznie uzasadnionej współpracy z lokalnymi samorządami niezbędne jest prowadzenie pełnej i okresowo aktualizowanej inwentaryzacji techniczno-przyrodniczej środowiska na obszarach chronionych. Pozwoli to m. in. na wykazanie władzom samorządowym konkretnych zagrożeń i potrzeb występujących na obszarze ich działania.

L I T E R A T U R A

- 1) Uchwała Nr XXVI/205/88 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu z dnia 26 maja 1988 r. w sprawie utworzenia parku krajobrazowego wokół jeziora Lednickiego p.n. „Lednicki Park Krajobrazowy”. Dz. U. Wojew. Poznańskiego z 29 kwietnia 1989 r. Nr 6, poz. 58.
- 2) Rozporządzenie Nr 6/91 Wojewody Poznańskiego z dnia 12 sierpnia 1991 roku w sprawie: utworzenia Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Dz. U. Woj. Poznańskiego z dnia 16 sierpnia 1991 r. Nr 11, poz. 132.
- 3) Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody. Dz. U. Nr 114, poz. 492.

S u m m a r y

The new in Wielkopolska region Sierakowski Landscape Park, an area of 30413 ha (about 33% of forest, 7,4% of waters, about 47% of fields), is situated in the north-western part of the Międzychodzko-Sierakowski Lake District. It includes the valley of the river Warta, with many lakes and large surfaces of forest. The purpose of establishing the Park is protection of its landscape values: a diversified post-glacial surface sculpture, pine wood, oak and beech forest and interesting flora and fauna. In Park is also protection of many cultural monuments.

Adres autora:

Wojewódzki Konserwator Przyrody
Urząd Wojewódzki w Poznaniu
Al. Niepodległości 16/18
60-967 Poznań